

fig. 1. Lysabild. Ydre, set fra sydøst.

Hans Stiesdal 1956

LYSABILD KIRKE

ALSSØNDER HERRED

Kirken har ifølge en sen meddelelse¹ (1755) i katolsk tid været viet ærkeengelen *Mikael*. Det hedder i præsteindberetningen 1755: »Ellers ved vi, at den tillige med de andre Kirker her paa Øen [?] har haft St. Michael til Patron« (jfr. sagn ndf.). I Helmolds o. 1165—75 skrevne *Chronica Slavorum*² nævnes et mirakel, der var sket i en kirke på »Alfse«: da præsten stod for alteret, havde opløftet kalken og vilde til at tage hostien, se, da syntes det ham, at det var kød og blod, der viste sig for ham i kalken, hvorfor han gik hen til bispem og lod de forsamlede klerke syne kalken. Bispem erklærede underet for at være et varsel om, at meget kristenblod nu vilde flyde². Dersom denne legendeagtige beretning tør knyttes til Lysabild, vil det sige, at »det hellige blod« har været dyrket her lang tid, før det endnu stående Helligblods-kapel opførtes i begyndelsen af 1400'rne, og også før den nuværende bygnings ældste del, kor og skib, blev opført.

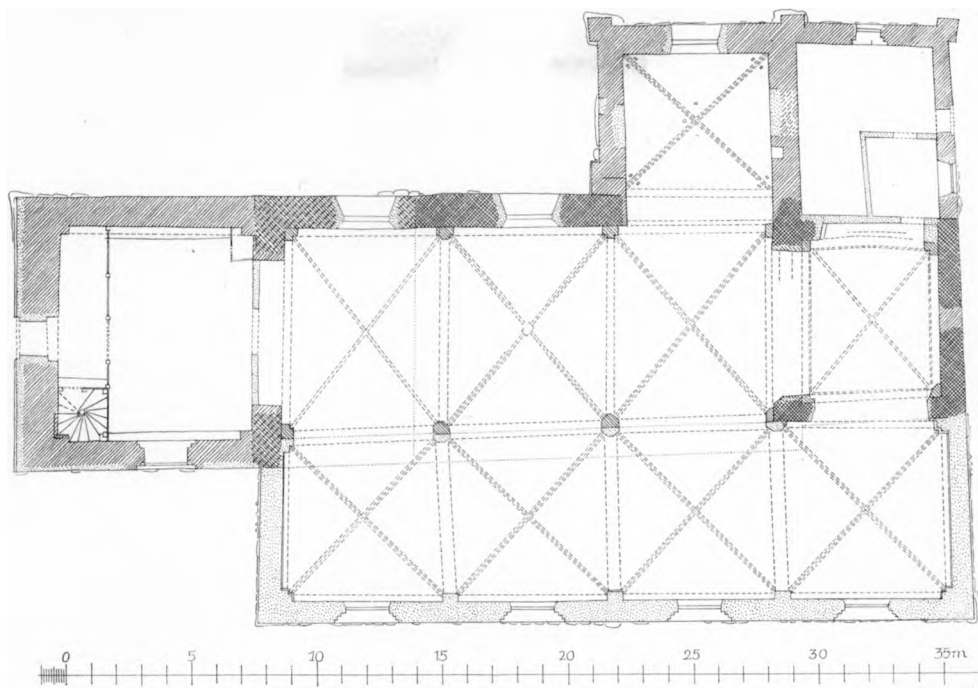

Fig. 2. Lysabild. Plan. 1:300. Målt af Knud J. Krogh 1959.

At kirken i sin tid har været en søgt valfartskirke, fremgår af, at der ved den har været et »Helligblods Mai« [marked]¹, som senere flyttedes til Nordborg³.

Såvel valfarterne som den omstændighed, at kirkegården skal have været befæstet med volde og grave, har givet anledning til en rig traditionsdannelse; men ingen historiske tildragelser kan sættes i forbindelse med kirken⁴. Fra reformationen lå den under landsherren, fra 1544 kongen, endnu 1620 ses menigheden dog (efter ordinansen 1542) at have deltaget i præstevalg⁶. 1764 overdroges kirken til hertugen af Augustenborg, idet den dog skulde forblive under Fyns stift⁷. 1848/52 overtoges den af den danske stat.—Kapellianiet ophævedes 1683 (sml. Hørup p. 2355), og boligen nedlagdes 1688⁸.

I det 1782 nedrevne sydkapel var der et *Maria*-alter, der ligesom kapellet var viet Guds moder³. På samme måde har alteret i nordkapellet, Helligblods-kapel, antagelig været viet »det hellige blod«.

Ifølge optegnelser mellem 1763—80 af pastor Westi Eegberg, medtaget i pastor Meldals »sognekronike«³ var kirken »efter et almindeligt *sagn* skænket af en adelsmand, som havde til hus og sæde der, og det formedelst et mord, han begik på en anden stormand, der boede på Gammelpøl sydøst i sognet ... Bygningen, som han således til forsoning skænkede til at være kirke, var egentlig det store rum i kirken og et korhus til den nørre side, som ser ud til at have været hans vognhus, og tillige et arresthus.« I præsteindberetningen 1755 skriver forfatteren (Eegberg), at han i gamle papirer har fundet følgende version: »En Herremand, boende som nu Kircken staaer (og er at see af Volden og Gravene paa Kirkegaarden), har ihjelslaget den Mand paa Abbelhovet [Abildhoved], erlangget Pavens Ablass med Condition, at Hand skulde opbygge St. Michael den gode Stridsmand en Capell til Ære, som Hand og gjorde paa samme Residentz og kaldet Lysabbel; for det Blods Skyld er bleven forordnet til Helligdom: Consecratio Corporis et Sangvinis Jesu Christi. Siden at dette Capell meget celebreris fordi at mange ere bleven helbre-

dede, og [har] givet til Helligdommen deres gandske Formue ...«⁹. — Om et til klokken knyttet sagn, se p. 2418.

Om sømærke, se p. 2406.

Kirken og præstegården ligger nordvestligt i landsbyen. Til den store kirkegård knytter der sig som nævnt p. 2401 beretninger om en befæstning med volde og grave. Præsteindberetningen fra 1755 nævner at volde og grave på kirkegården endnu er at se, og sognekrøniken³ beretter, at de var synlige indtil planeringen 1841 (sml. nedenfor). Fire år forinden skrev tolv mændene til hertugen: »Længe have vi underskrevne Tolv mænd med billig Harme seet paa, at vor Kirkegaard endnu befinder sig i den usleste Forfatning ... hvor Kirkegaarden deels ved sine høje Banker, deels ved sine store Fordybninger ikke allene vanzirer den maiestætiske Kirke, men ogsaa ser ud som om den ikke var nogen menneskelig Begravelsesplads«¹⁰. De her omtalte banker og fordybninger¹¹ var formentlig levn af befæstningen, og en 1740 nævnt lille »fielle-Broe« over »Renden« på kirkegården⁵ kan have været en bro over voldgraven. Den planering, som gennemførtes 1842¹², og som slettede alle spor af den befæstning, der efter de ældre beretninger har kendetegnet kirkegården, synes at have været mere end sædvanlig grundig¹³. Samtidig arbejdedes der på kampestensmuren om kirkegården, og de forfaldne porte udskiftedes med nye af støbejern, som endnu er bevaret i syd og nord¹¹; til præstegården i øst er der en jævn-gammel fodgængerlåde. 1885 udvidedes kirkegården mod øst¹⁴, og i syd er den øget med et mindeanlæg for de faldne 1914—18.

Også før planeringen var kirkegården omgivet af en mur, der formentlig var af kampesten; ved en større omsætning 1733 hjalp bønderne »elfter gammel Sædvane«⁵. 1680 blev nordporten halvvejs fornyet¹⁵; den var antagelig muret og teglhængt med port og låge ligesom den 1691 fornyede sydport. I øst og vest var der murede »gangporte«, som blev reparerede 1693¹⁶.

En *†gabestok* skulde »efter seneste forordning« opstilles på kirkegården 1735⁵.

Kirken består af romansk kor og skib samt en ret tidlig vestforlængelse; i nord er tilføjet et dobbeltkapel, hvoraf vestre del er et Helligblods kapel, og i vest et tårn, begge fra gotisk tid, mens et søndre sideskib er opført 1782. Forsvundet er et Maria-kapel, et våbenhus, et benhus og to tagryttere. Orienteringen har afvigelse til syd.

†Trækirke(?). Hvis Helmolds p. 2400 gengivne beretning om blodunderet gælder Lysabild, må miraklet være sket i en forsvunden kirkebygning, den nuværendes umiddelbare forgænger.

De vældige udvidelser, som kirken blev genstand for, har bevirket, at kun små murstrækninger er bevaret af det romanske *anlæg*, kor og skib, der på grund af manglende detaljer næppe kan dateres nøjere end til o. 1200—50. Materialet er *munkesten* i munkeskifte med kerne af små marksten og teglstens-

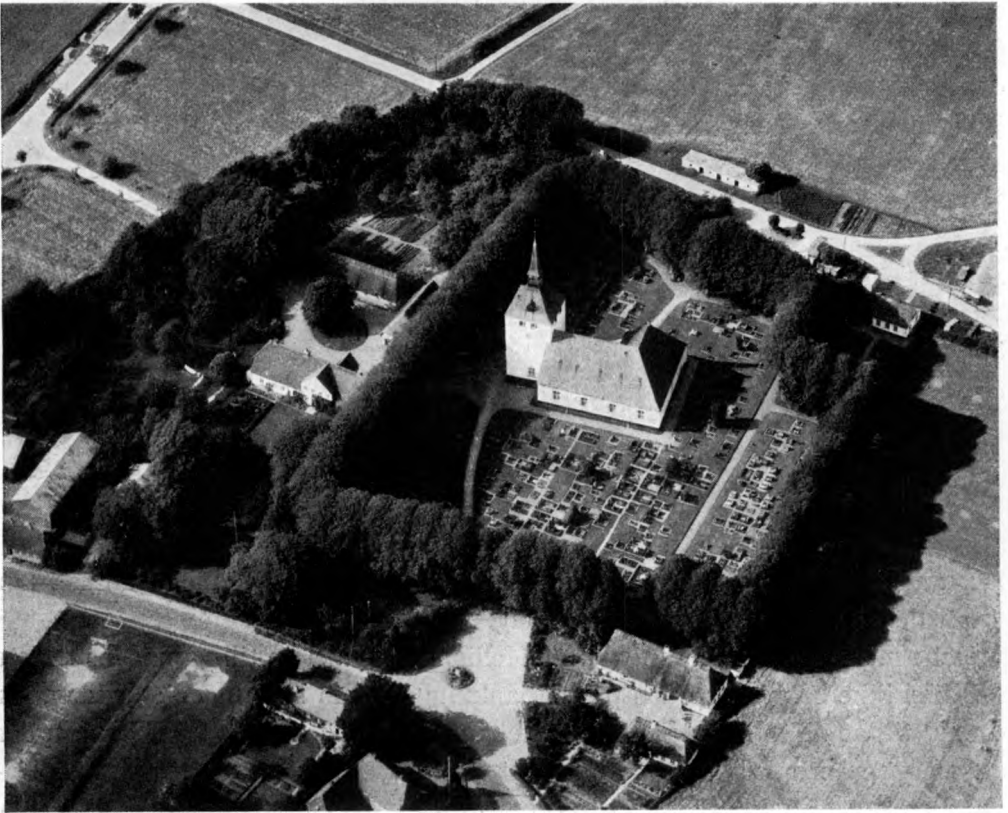

Fig. 3. Lysabild. Flyveoptagelse, fra sydøst

Hans Stiesdal 1960

brokker (stenstørrelse målt i skibets overvæg ca. 28×13 — $14 \times 8,5$ — 9 cm, 10 skifter = 103 cm). Korets murtykkelse er 85—90 cm, skibets ca. 120; i den forsvundne vestgavl dog kun 98. I korets østvæg er fugen indtrykket og glat, på skibets nordvæg er der et tyndt pudslag. Den eneste bevarede enkelthed er formentlig korets tilmurede østvindue, der udvendig måler ca. 150×80 cm (sålens højde over terræn er ca. 210 cm).

Tilføjelser og ændringer. *Vestforlængelsen*, der omtrent svarer til skibets vestligste hvælvfag, kan ikke være yngre end 1300'rne. Murene er af samme materiale og udførelse som i skibets østre del, men er noget tyndere; gavlens mørkerøde og kun svagt brændte sten er tidligt blevet overslemmet med en grov mørtel. Norddørens plads røbes sikkert af tre-fire fremstikkende kampesten og en udmuring med små sten ved østsiden af nordmurens vestligste vindue.

Forhøjelse og hvælv. Koret og det forlængede skibs mure fik omkring 1400 en forhøjelse på 11—12 skifter (ca. 1,2 m) af lysrøde, flammede munkesten. Arbejdet, hvis direkte årsag må være kirkens overhvælvning, udførtes, før nordkapellet byggedes, thi i forhøjelsen over skibets nordøsthjørne er der afsat for-

tandinger til den nord-sydgående mur, der tvedeler kapellet. Forhøjelsen kan følges rundt på skibets gavle, dels i øst, hvor selve taggavlen senere er fjernet, dels i vest, hvor gavlspidsen ses i tårnets 2. stokværk. Nu er der kun otte skifter igen af forhøjelsen; de resterende tre-fire skifter må være fjernet (sml. nordkapellet nedenfor) enten ved opførelsen af søndre sideskib eller ved tagværkets fornyelse 1869¹⁷.

De fire krydshvælv, der hviler på falsede, men stærkt forhuggede piller, har spidse skjoldbuer, udkraget løberskifte i fødselslinierne og ribber, som dels er kvartsten brede og retkantede, dels halvsten brede og profilerede (vistnok trekløver med platteryg). I skibets midterste hvælv, hvor begge ribbeformer træffes, er der en rudestillet slutsten. Ingen overribber. Samtidig med hvælvslagningen må der være blevet opsat et nyt tagværk.

Det *tvedelte nordkapel*, som dækker koret og den østre del af skibet, er antagelig opført o. 1400—25 (sml. kalkmalerier p. 2409). Vestre del, *Helligblodskapel*, er hvælvet, mens *østre del*, der må være identisk med det 1589 omtalte »øster Capell paa thend Nordre Side«¹⁸ og det 1720 nævnte materialhus⁵, har været delt i to stokværk af et bjælkelag.

Det rent umiddelbare indtryk, at Helligblods-kapel er tilbygningens ældste del, kan ikke bekræftes uden pudsafbankninger. Som bygningen står idag, ser det ud til, at de to halvdele er kommet under tag på samme tid. Herpå tyder det meget ensartede kampe- og munkestensmurværk, de ensartede hjørnestøttepiller og det forhold, at muren mellem de to halvdele næppe nogensinde har været beregnet som en ydermur; den har ikke et savskifte svarende til vestmurens, men et sådant findes derimod på østmuren. I nordmurens kampestenssyld er indsat en 1,75 m høj, 1,35 m bred kampesten med over 100 *skålfornede fordybninger*, formentlig fra bronzealderen. Tilbygningen har (indtil 1782?) stået med en dobbeltgavl¹⁹ i nord, og dens flankemure har ligesom selve kirkens mure været tre-fire skifter højere end nu; dette fremgår af de aftryk, som de oprindelige, nu fjernede øst-vestgående bjælker over Helligblods kapel har efterladt på hvælvingens overside.

Helligblods-kapel har i nord haft et stort, fladbuget vindue, der er afløst af et nyere, og udvendig i vestmuren skimtes et lille, spidsbuget stik af glaserede(?) sten, sandsynligvis hørende til en niche eller blænding. Kappellets indre, der står i forbindelse med skibet gennem en stor, rundbuet arkade, har højt i østvæggen (ca. 195 cm over gulv) en tilmuret rundbue, der enten er en alterniche, hvilket forekommer mest sandsynligt, eller en arkade til nabokapellets andet stokværk²⁰. Syd for tilmuringen, hævet 125 cm over gulvet, er der en 80 cm høj, fladbuget skabsniche med rille for en hylde i halv højde. En fladbuget tilmuring af dørlignende form i vest dækker snarest over en blænding, thi en døråbning²¹ vil vanskelig kunde få plads side om side med det fornævnte, udven-

Fig. 4. Lysabild. Ydre, set fra nord.

El. M. 1957

dige stik. Hvælvingen har fladtrykt skjoldbue i syd og profilerede ribber, der enten har trekløverform med platteryg som skibets eller et lignende midtled flankeret af platter. I hvert hjørne og foroven i kapperne er der små huller (de sidste muligvis beregnet for klokkereb). Tagrummet over hvælvet synes at have været tilgængeligt ad en udvendig fritrappel, der har udmundet i den sydvestre lomme, hvor vestmuren standser ca. 70 cm fra skibets nordmur.

Nordkappellets østre del har, som nævnt, været delt i to stokværk af bjælker i øst-vestlig(?) retning, og hvert stokværk har haft eet vindue mod nord og øst. De nedre vinduer, hvoraf det østre er omdannet til dør, er fladbuede og falsede med spidsbuet spejl udvendig, og de øvre vinduer, hvis sål sidder ca. 4,2 m over gulvet, er fladbuede og falsede, men tilmuret i ydre murflugt. Det indre har stået i forbindelse med koret gennem en nu tilmuret, uregelmæssig, rundbuet arkade. Rummet tjener som materialkammer, således som det var tilfældet allerede 1720⁵, og i dets sydøsthjørne er der i nyere tid (før 1871)²² ind-

rettet et præsteværelse med øst-vindue. — Om karlekapel og orgelhus se nedenfor og p. 2407 f.

Det store, sengotiske *tårn* er sikkert fra 1400'rne, men yngre end nordkapellet. Det er stærkt ombygget, bl.a. 1589¹⁸, 1684 f.¹⁵, 1694, 1706¹⁶ og 1763, da det fik sit lanternespir, samt 1780³, i hvilket år tårnrummet indrettedes til våbenhus (sml. p. 2407) og udskiltes fra skibet med en lukkemur i den spidsbuede arkade. Sydmurens spidsbuede, falsede vindue er oprindeligt, hvorimod den fladbuede dør i vest og det rundbuede vindue derover nok er en tilføjelse fra 1780 eller senere. En hvælving var forberedt gennem spidse skjoldbuefelter i syd og nord samt aftrappet vederlag i vest og indhugget i øst, men den er næppe nogensinde kommet til udførelse (sml. †kalkmalerier p. 2410). Det nuværende højtsiddende bræddeloft på oversiden af de synlige bjælker er sikkert fra 1700'rne ligesom et urlodshus i nordøsthjørnet, opført af Jørgen snedker i Lysbild 1728⁵, af brædder med vandrette, profilerede lister, og et muligvis lidt yngre trætrappehus i sydvest omkring en spindeltrappe af eg. I forlængelse af trappehusets østvæg er der 1869 opsat et vindfang af træ²³.

Fra spindeltrappen er der adgang til 2. stokværk, som til hver af de frie sider har en lille, fladbuget lysåbning og mod øst, i højde med skibets hanebånd, en fladbuget, falsat gennemgang. 3. stokværk, der er højt som begge de foregående, har foruden radiært stillede bomhuller og derover to fladbuede, falsede glamhuller til hvert verdenshjørne.

Lanternespiret. 1763 (sml. vindfløj p. 2408) blev kirken af entreprenør Hans Jørgen Tofftmann og tømrer Hans Møller [af Peberbjerg i Hørup]³ »forsynet i Steeden for dend gamle stoore meeget brøstfeldige Taarn med een nye maa-dellig og velskicked Taarn«²⁴. Spiret, som fortrinsvis er af eg, fik sammen med tårntaget en beklædning af skifer 1868—69¹⁷ og 1880²⁵. — Fra det gamle †*spir*, der var spånklædt og forsynet med kviste²⁶ (som det nuværende), er der i det nye genanvendt enkelte egespær, som viser, at det forsvundne — i hvert fald på et stykke — har været ottekantet. Danske Atlas²⁷ beretter, at det var overmåde prægtigt²⁸ og 18 alen højere end det nye²⁹. Præsteindb. 1755 angiver dets fulde højde fra jorden til henimod 80 alen og nævner, at spiret var til stor efterretning for søfarende, fordi det kunde ses midt mellem Femern og Als.

Søndre sideskib fra 1782, på fire hvælvede fag, dækker sydsiden af kor og skib. Ved licitationen nævnte år blev arbejdet givet til snedkermestrene Hans Christian Hansen og Hans Petersen Blæshøj. Kirken skulde selv sørge for materialer, mens entreprenørerne foruden nybygningen skulde besørge nedbrydning af tag og mur på kirkens sydside³⁰. Uden for hovedakkorden var nedbrydning af sydkapellet²⁴. Sideskibet er af gule mursten, med vindue og krydshvælv i hvert fag; ribberne har afrundet profil.— I tilbygningen, som 1806 benævnes den nye kirke, omtales samme år et kvindekapel og et karlekapel³¹.

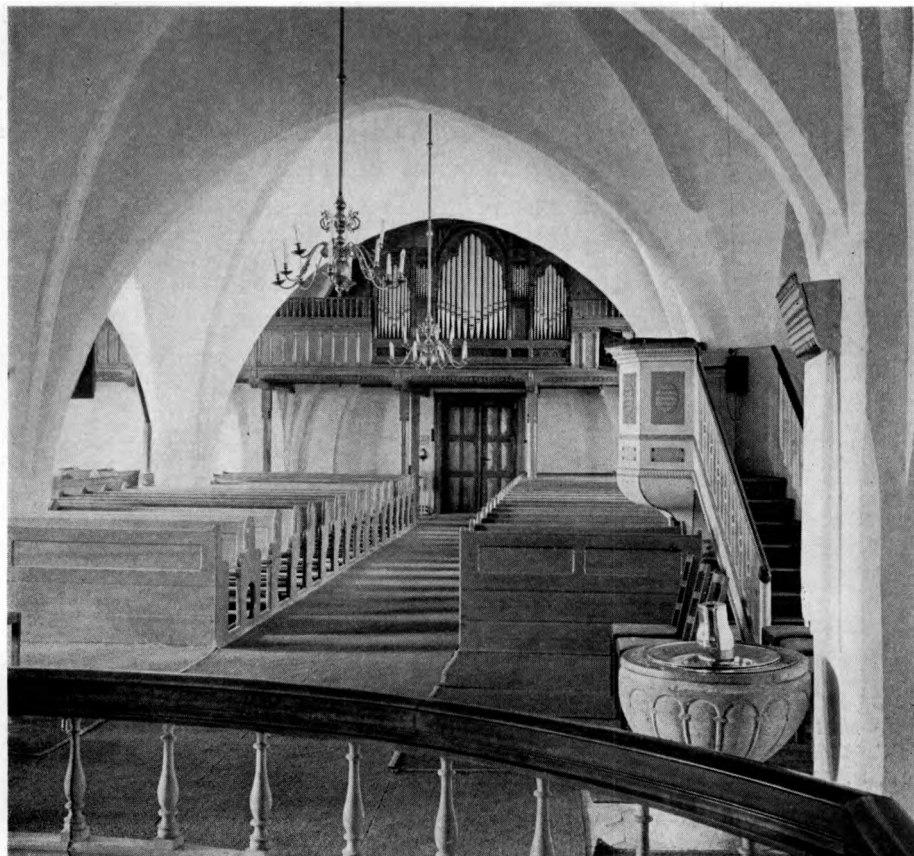

Fig. 5. Lysabild. Indre, set mod vest.

Hans Stiesdal 1956

Forsvundne tilbygninger. 1) Et middelalderligt *†sydkapel* ud for skibets østligste fag, 1589 kaldet kapellet på sydsiden¹⁸, var ifølge præsteindb. 1755 viet Jomfru Maria. Det blev nedrevet 1782 (sml. søndre sideskib p. 2406). Om andre benævnelser knyttet hertil, se nedenfor.

2) Et *†våbenhus*, der er nævnt i forbindelse med en reparation 1589¹⁸, lå foran kirkens syddør. Det var antagelig middelalderligt og kaldtes i 1700'rne skriftehuset (præsteindb. 1755). Det omtales ikke i forbindelse med opførelsen af søndre sideskib 1782 (p. 2406) og er derfor sikkert fjernet umiddelbart efter tårnummets indretning til våbenhus 1780 (p. 2406).

3) Et *†benhus* fik nyt teglstenstag 1680¹⁵.

Kirken har næppe haft flere tilbygninger end de her beskrevne, og derfor må betegnelserne: orgelhuset samt mands-¹⁶, karle- og kvindekapellet, der jævnligt træffes mellem slutningen af 1600'rne og langt op i 1700'rne, have tilknytning til disse. Det fremgår klart, at *orgelhuset* (nævnt 1686¹⁵—1758²⁴) var en selvstændig bygning; 1698¹⁶ var der en større reparation på den tykke mur

mellem orgelhus og karlekapel, hvoraf man må slutte, at de to benævnelser dækker henholdsvis østre og vestre halvdel af det store nordkapel. Men hvis det 1698 nævnte *karlekapel* — hvad der synes sikkert — er identisk med Helligblods kapel, må der i alt fald noget ind i 1700'erne også have været karlestandelser i sydkapellet (Mariakapellet), thi en omtale 1733³² af søndre gavlf på karlekapellet viser, at benævnelsen her må gælde sydkapellet. — Mere uklart er det, hvilken tilbygning, der skjuler sig under betegnelsen *kvindekapel* (mellem 1701¹⁶ og 1758²⁴), men noget taler for, at der også i dette tilfælde er tale om sydkapellet (sml. stoleværk p. 2416), og en indirekte bekræftelse kan muligvis hentes i den oplysning, at der i det 1782 opførte søndre sideskib indrettedes både kvinde- og karlekapel³¹.

†*Tagryttere*. Det lille spir på koret, som 1690 trængte til spånreparation¹⁵, var tre år senere så råddent, at den lille korklokke måtte nedtages¹⁶, og det er muligt, at tagrytteren forsvandt ved samme lejlighed. En ny tagrytter over skibets østende skjuler sig under følgende notits fra 1757: »Ladet giøre et nyt Skur over KrydsTaget saaledes som der er ved Kirken paa Ærøe. Betalt Tømmermanden for sin Reise til Breininge«²⁴.

Tagværkerne er af fyr, i spiret fortrinsvis fra 1763, over resten af kirken ensartede og fra 1869¹⁷; som murremme er der benyttet gamle egespær fra et tagværk af krydsbåndstype. I tårnets tagværk er indskåret: N. Jürgensen, Haderslev, 5. sept. 1897, A. Michael.

Kirken står hvidkalket med tjæret sokkel og skifertag fra tiden mellem 1869¹⁷ og 1880²⁵ (sml. lanternespir p. 2406). Indtil da havde spiret spånbeklædning og resten tegltag; endnu 1732 indkøbtes dobbelte tagsten (munke og nonner) til tagets omlægning såvel på nordkapellet som på selve kirken¹⁶. De fladbuede, sprossedelte trækarme i sideskibet er muligvis fra 1782, mens resten nok skriver sig fra den udvendige hovedrestauration 1869³. Fra samme tid er sikkert gulvbelægningen, i koret store, ottekantede og små, firkantede fliser, i gangene gule, firkantede og i stolestader samt tårnrum kantrejste, gule mursten.

Vindfløjen på tårnet bærer årstallet 1763 og derover en hane med stor hale; i stangens kugle blev der ved en reparation 1869³ fundet en lille blyplade med indskriften: »H. M. [Hans Møller] har bygt det [tårnspiret] 1763«. †*Vindfløje*. 1726 betaltes Thomas smed i Vibygge for stangen og Hans smed samme sted for en »Kaaber Fløyek« og for det nye materiale, som han føjede til det gamle⁵.

KALKMALERIER

Kalkmalerier fra to perioder afdækkedes 1949 i Helligblods-kapel og restaureredes 1952. I tårnrummet afdækkedes og overhvidtedes 1925 kalkmalerier svarende til det yngste sæt i kapellet.

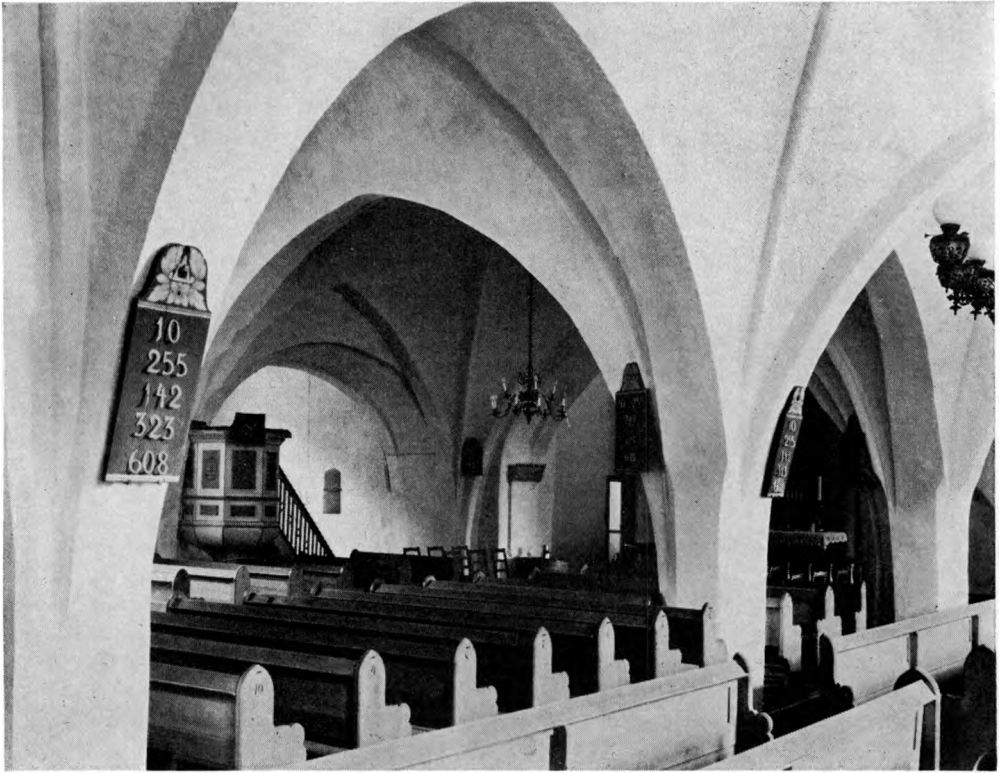

Fig. 6. Lysabild. Indre, set mod nordøst.

E. M. 1959

De ældste kalkmalerier, fra o. 1425, i *Helligblods kapel* findes i hvælvet øst- og vestkappe (mens der aldrig har været scene-malerier i de to andre kapper) samt på ribberne. I østkappen (fig. 8a): Fragment af Golgathascene med Maria og Johannes på hver side af korset; under korsarmene to svævende engle, i rødbrun og grålig kjortel, opsamlende blodet fra Kristi vunder. I vestkappen (fig. 8b): Kristi bøn i Gethsemane med de tre sovende apostle i baggrunden, malet med »en blød rød farve samt gråt og okker«; brede konturer med sort. Øverst i denne kappe et rødmossset mandshoved med rundpudlet hat, grå tindingslokker, røde pletter på kinderne og munden spilet op over en (tilmuret) gennembrydning (fig. 7b) svarende til de to, som er afdækket i nord- og sydkapperne.

Oprindelig har der sikkert været groteske figurer i alle kappesvikler omkring ventilhullerne. Nu findes sådanne kun bevaret i syd- og vestkappens svikler samt i nordkappens vestre svikkel. Sydkappens vestre svikkel (fig. 7a): mandsling i tvefarvet dragt, hvid og rødbrun. Sydkappens østsvikkel: hoved i profil, omtrent som fig. 7a til højre. Vestkappens nordre svikkel: mandsling omtrent som fig. 7a til venstre, men med smalt bælte om livet og en græskarliggende

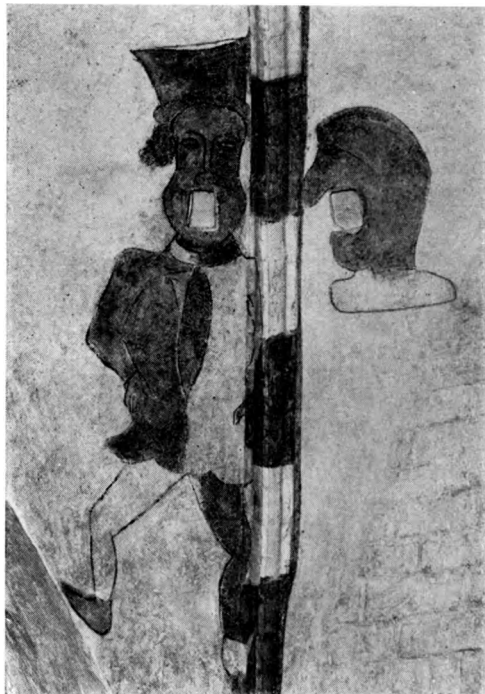

Fig. 7 a—b. Lysabild. Kalkmalerier i Helligblods kapel, a, i de sydvestre svikler.
b, i vestkappens issepunkt (p. 2409).

E. L. 1952

baret, der hænger ned på hovedets højre side. Nordkappens vestre svikkel: profilhoved.

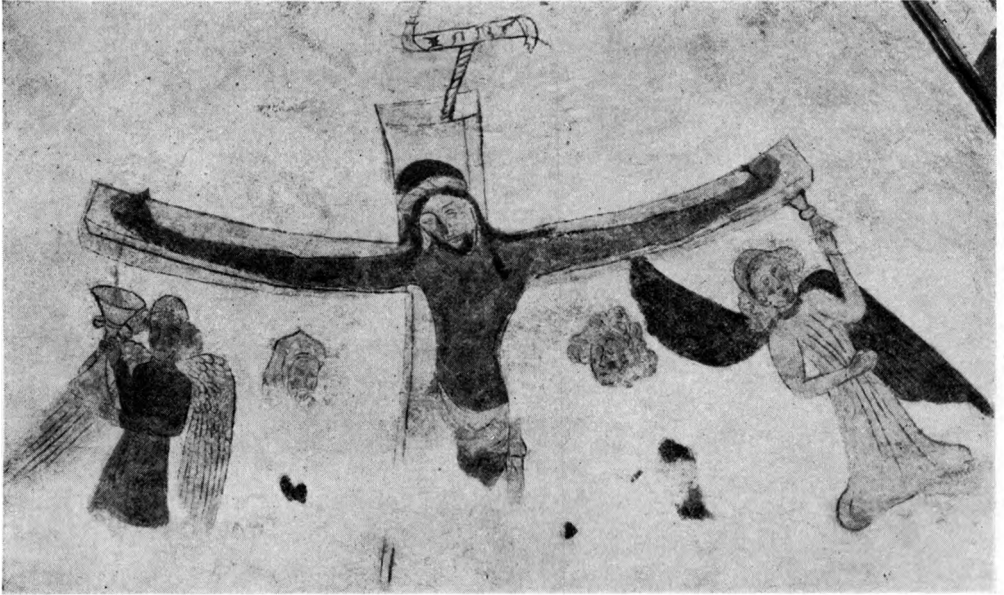
Ribberne er dekoreret med ca. 50 cm lange, gråt og rødt malede led vekslende i farve side om side og adskilt af hvide mellemlid i fuld ribbebredde — på nordøstre ribbe dog alternerende i gråt og rødt.

I slutningen af 1500'rne overmaledes denne ribbedekoration med dodenkopfarvede \dagger tværbånd, og undervæggene fik en draperidekoration under en frise af stiliserede liljer sammenbundet af omvendte bueslag. Farverne er dodenkop, okker og sorte konturer.

Der var intet gammelt maleri bevaret på væggene, hvor man måtte vente at finde de vigtigste til kapellets kult hørende fremstillinger; herimellem har et billede af Gregors messe næppe manglet (over alteret?).

\dagger *Kalkmalerier.* På *tårnummets* ubenyttede hvælvforlæg ses rester af en formentlig sengotisk dekoration bestående af røde krabbeblade. De 1925 synlige malerier var draperi som de ovenfor omtalte.

Endnu 1871 stod Christian IV.s navnetræk, »Symbolum: R. F. P.« og årstallet 1624 på muren bag alteret²². — 1863 forlangtes det blåmalede draperi bag alteret fjernet²³. 1880 omtales den malede væg bag alteret¹⁴.

E. L. 1952

Fig. 8 a—b. Lysabild. Kalkmalerier i Helligblods kapel, a, Kristus på korset, østkappen.
b, bønnen i Gethsemane, vestkappen (p. 2409).

INVENTAR

Af middelalderligt inventar er kun den gotlandske (defekte) døbefont og korbuekru-cifikset bevaret, den første fra romansk, det sidste fra sengotisk tid. Alt inventar fra dette tidspunkt og frem til 1782, da søndre sideskib opførtes, er ryddet ud, og som et minde om denne udvidelse står nu kun altertavlen (1791) og prædikestolen (1795), enkle klassicistiske arbejder. Det øvrige inventar er fra hovedrestaureringen 1875 ff.³ og uden større interesse.

E. M. 1959

Fig. 9. Lysbild. Detalje af fig. 10 (p. 2412).

vundne rundstave), og det store gavlfelt herover opfyldes af en trekant med Jahve-øje i skyer, mens en rokokoaftig kartouche er indskudt øverst mellem gavlens volutter; mellem stor- og ydersøjlerne er der to åbne, rundbuede, svagt forkrøppede portaler, der har gavle med pålagt gitterværk og konturer af rocaille-volutter. I midtfeltets ramme sidder et maleri på lærred, korsnedtagelsen svarende til alterbilledet i Kalmar domkirke³⁵, sign.: »Les Iessen pinxit Apenrade 1791«. Træværket, der oprindeligt maledes »af maler Licht« (Meldal)³, er hvidmalet med forgyldte ornamentter; i det sortmalede postamentfelt sekundær, dårligt fyldende fraktur (vel fra 1875): »Det er fuldbragt«.

†*Altertavle*. Den nuværende altertavles forgænger har været en gotisk fløjaltertavle, »prydet med adskillige i træ udskaarne figurer, heriblandt alle apostler«³; 1755 fik smeden betaling for to stykker jern at slå over fløjene²⁴.

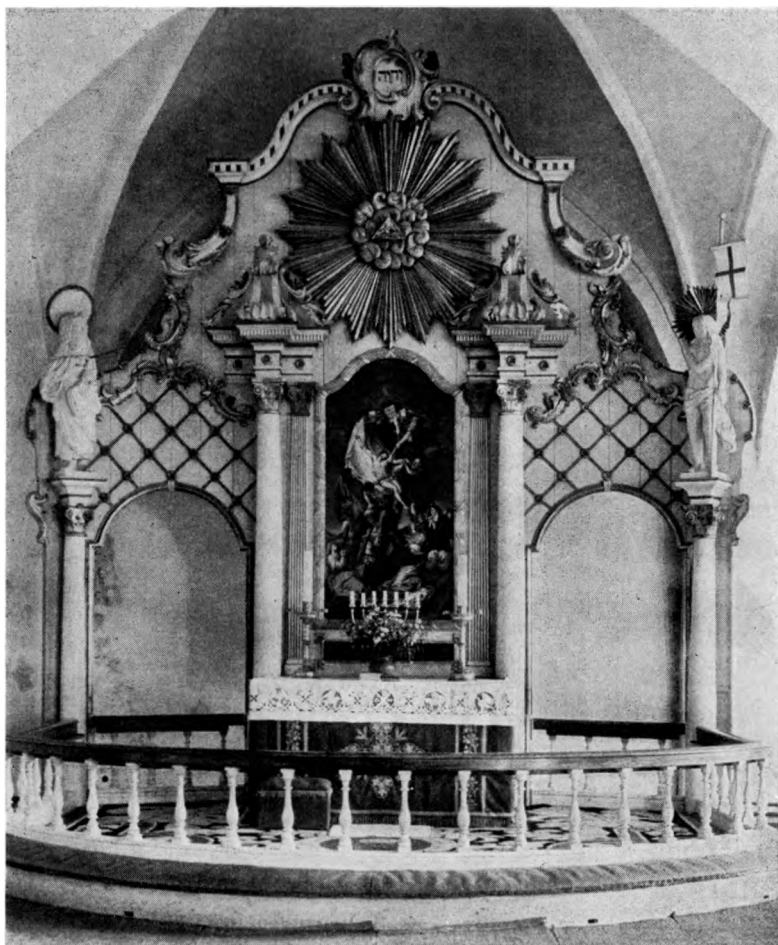
†*Sidealtertavler*. Alteret [d. e. formentlig altertavlen] »i det søndre saavel som i det nørre kapel« blev nedbrudt af hr. Peder Conradi sen.³ (ca. 1584—1620).

Alterbordet er muret, 148 cm i nord-syd, 107 cm højt over nuværende gulv; den overpudsede bagside er synlig, de tre øvrige sider dækket af et nyere fyrretræspanel med frisefyldinger (maskinskårne profiler).

†*Sidealterborde* i †Maria- og Helligblodskapeller, se †sidealtertavler p. 2413.

Alterklæde, rødt, med applicerede maskinbroderier (kors, ranker, bånd) i gult og sort. 1742/43 købtes rødt klæde og sølvtresser til alteret³³.

*Altertavle*³⁴ (fig. 10), ifølge Meldal³ udført 1791 af bygmester H. Petersen Blæshøj og billedhugger Rudolphsen i Augustenborg. Tavlen, af fyr, har form som en senbarok, konkav bygningsgavl med fire korinthiske søjestillinger, de midterste, der omfatter alterbordets østhjørner, afsluttes med gesimsstumper, hvis fremspring bærer volutter, de ydre, lavere, bærer ca. 125 cm høje frifigurer af Moses (fig. 9) og Kristus. Inden for midtsøjlerne flankerer kannelerede, korinthiske pilastre midtbilledets Louis-Seize-ramme (tætliggende, båndom-

Hans Stiesdal 1956

Fig. 10. Lysabild. Altertavle, udført 1791 af snedker- og bygmester Hans Petersen Blæshøj og billedhugger Rudolphsen, Augustenborg (p. 2412).

Altersølv. Kalke. 1) (Fig. 11c) med gotisk knop og skaft, bæger og fod fra 1796; knoppen har utvivlsomt oprindelig haft rudebosses. På fodpladens overside to stempler, hvert i sit rektangel: CC og XXX, det første mestermærke for Christian Claussen i Seblau [d. e. Sebbelev i Ketting sogn], der 1796 — dette årstal er indprikket under foden — fik 14 rdl. 39 sk. for reparation af en kalk »sambt der Fuss und ein Teller umbgemacht«²⁴. Tingene vejede, før de blev lavet om, 33 lod, efter 37½ lod; heraf har kalken formentlig vejet de 30. Under foden graveret skriveskrift: »Vasa sacra ædis Lysabbellensis renovata 1832« (»Lysabild kirkes hellige kar renoverede 1832«); som det fremgår af stemplet på disk nr. 2 skyldes denne renovering Sønderborg-guldsmeden Jürgen Joachim Jürgensen. Fra denne fornyelse stammer det lille, påloddede krucifiks på foden. 23 cm høj.

2) (Fig. 11b), i renæssance, fra o. 1600, men med bæger svarende til nr. 1. På knoppens 2×6 tunger er graveret blomster, dels med store, fligede blade, dels tulipanagtige, sikkert en forskønnelse tilkommet sammen med bægeret. På de lave rudebosser indpunslede versaler: T A M G P D. Støbt, påloddet krucifiks fra 1832. Under bunden samme latinske indskrift som på nr. 1. 18,5 cm høj.

Diske. 1) 1796, glat, uden kors, med smal kant, 12,8 cm i tv. Under bunden de samme to stempler som på kalk nr. 1. Ligger sammen med kalk nr. 2 i et ældre, læderbetrukket, efter kalkens form afpasset træfutteral; disken hviler i en afpasset træallerken.

2) 1832, glat, med smal kant, hvorpå graveret cirkelkors, skraveret mellem armene; 15 cm i tv. Under kanten to ens mesterstempler, tre kursiv-I'er i rektangel (Bøje 2749) — se under kalk nr. 1 — samt Sønderborgs bymærke (Bøje 2727); under bunden samme latinske indskrift som på kalk nr. 1.

Oblatæske i rokoko, skænket af degnen Edvard Schulz jun. [degn 1734—89]³⁶, oval, 17 cm lang, 7 cm høj og 10,5 bred, med bugede, ligeknækkede sider og hvælvet låg, velproportioneret og fint udført. Under bunden mestermærke (Bøje 2738) for Philip Ekel Jansen (ca. 1764—1800), lødighedstal: 24, og samme latinske indskrift som på kalk nr. 1. I samtidig, læderbetrukket trææske.

Vinkande 1926. — To *porcelænskåle*, hvide, med guldkors, fra den kgl. porcelænsfabrik, står i sakristiet; de tilhørende kander eksisterer ikke mere; derimod findes der i præstegården en sort kande med guldkors, muligvis den, der er nævnt i inventariet 1860²³.

Sygekalk (fig. 11a), sammensat af dele fra forskellige tider; den cirkulære fod, på hvis seks sider der er graveret fladrundbuer, er fra o. 1600; et hul nær standkanten antyder et forsvundet krucifiks. De sekskantede skaftled samt knoppen (der minder om kalk nr. 2) er fra o. 1700, mens det svære, lave bæger, der muligvis er en kopi efter det oprindelige, kan være fra 1832. Under bunden samme latinske indskrift som under hovedkalk nr. 1. 12,6 cm høj. Glat *disk* med smal kant og graveret cirkelkors i bunden lige inden for kanten. 8,7 cm i tv. Cylindrisk *vinflaske* 1886³⁷ med oblatskruegemme som prop. Under bunden mestermærke for Ulrich Johansen, Sønderborg (Bøje 2774), utydeligt bystempel samt vægtangivelse: »11 L.«; 9 cm høj. I skindbetrukket læderhylster 1886³⁷.

†*Monstrans.* Ifølge ældre optegnelser, afskrevet af pastor Westi Eegberg [1729—78] og herfra overgået i Meldals »krønike«³ stod monstransen »i kirken på den nørre side i et skab, som endnu udenpå afmales«. Ifølge en meddelelse hos Carsten Petersen³⁸ skulde den være ført »til Lunden i Skaane«.

Alterstager, sengotiske, med skarptsnoet skaft og to ekstra lysepiber, omtrent svarende til Sønderborg nr. 2 (p. 2081). 48,5 cm høje.

E. M. 1959

Fig. 11 a—c. Lysabild. a. Sygekalk (p. 2414), b. Alterkalk nr. 2 (p. 2414). c. Alterkalk nr. 1 (p. 2413).

†*Læsepult*. På »en ved det tæt foran alteret værende gitterværk befæstet pult« lå tidligere ifølge Meldals sognekronike kirkens bibel in folio.

**Korklokke*. Sengotisk, skriftløs, revnet, nittet og atter revnet. 29,5 cm høj, 23,5 i tv. Klokken, der i inventarierne 1663¹⁵ og 1692¹⁶ omtales som en liden klokke over koret, havde ifølge præsteindb. 1755 tilforn hængt i en tagrytter over koret og kaldtes »Mare klokken« (d. e. Marieklokken), men var 1693 blevet nedtaget på grund af tømmerværkets forrådnelse; senere blev den ophængt i tårnets søndre glamhul¹⁶, hvorfra den faldt ned og 1828 atter ophængt³. I inventariet 1871²² benævnes den »en lille saakaldet Staarm-Klokke«. Nu i museet på Sønderborg slot (nr. II, 136).

Alterskranke med slanke træbalustre og svær mahogniliste.

Døbefont, romansk, af gotlandsk kalksten, bægerbladstype, nu uden skaft. Tvm. 77 cm. I triumfbuen ved nordre vange (Mackeprang: Døbefonte p. 413).

Dåbsfad (fig. 12), skænket 1678 (ell. 1628?)⁵⁰, nederlandsk. I bunden to modstillede fugle på hver side af et træ; på randen, med kantforstærkning, indskrift med versaler og store skønskriftsbogstaver: »Marria Balsarin/1678/ Gott zv Ehren gegeben zv Lüsappel Kirch«. Tvm. 55 cm.

†*Fontegryde* af kobber (eller malm?), sikkert romansk og samtidig med fonten, nævnes i inventarierne 1663¹⁵ og 1742³⁹ (men ikke 1871²²) samt af Meldal³.

Dåbskande 1940, af messing. **Dåbskande* 1829, af tin, af Meldal³ beskrevet som en tinvase med låg, er udlånt til S. Peders kapel i Everdrup (Præstø amt).

Håndklædeholder fra slutn. af 1700'rne, omtrent som Notmark (p. 2500), men med foroven afsavede vanger.

Korbuekrucifiks (fig. 13), sengotisk, fra 1400'rnas sidste fjerdedel, skåret efter samme (eller meget nærbeslægtede) forlæg som Holbøl (Åbenrå amt p. 2019), 110 cm højt. Det samtidige kors har rester af krabbeblade langs kanterne, firpasfelter i korsarmenes ender (nederste mangler). Sekundære farver. 1863 var det hvidmalet²³. På østvæggen i søndre sideskib.

†*Korgitter*(?). 1699 fik snedkeren 8 rdl. 2 mk. for »udskaaren Arbeide for Kored udi Kiercken«¹⁶.

Prædikestol, nyklassisk, fra 1795, da Chr. Rudolph i Tandslet satte grundfarve på, mens snedkeren, Friedrich Hansen i Sønderborg, 1796 kvitterede for »ein Kanzel gemacht« og for dens opsætning i kirken, 39 rdl.²⁴. Den enkle, nette stol er på fem fag, der danner sider i en regelmæssig polygon. I stor- og postamentfelter, der afgrænses af en tandsnitliste, er der pålmede plader, i storfelterne tæt riflede med gennembrudt gitterværksoval i midten, i postamentfelterne med hvirvelrosetter i hjørnerne. Gesimsen har tandsnit, mens postamentet forneden begrænses af korte, lodrette rundstave, der ender i »dråber«. Svejet underbaldakin på stolpe med bladkapitæl hængt med tøjdraperi. Samtidig opgang med tremmer (hvert andet par med cirkel) og tre lister i fortsættelse af stolens. Hvidgrå farver med forgyldning, sikkert i hovedsagen gentagelse af de oprindelige farver. På skibets nordvæg, vesthjørnet til Helligblods-kapel. — 1891 var der planer om at anskaffe en ny prædikestol³⁷.

Den tidligere †*prædikestol*, der ifølge Meldals sognekronike var i samme smag som det daværende alter — altså i gotisk stil — stod ved kirkens søndre mur.

Stoleværk 1875, i nygotisk stil med spidsbuede gavle, leveret af C. Jacobsen²⁵. Lyst egemalet. I sognekroniken³ hedder det bl.a.: På Peder Conradi seniors tid [før 1620] fandtes ingen stole i det søndre †kapel, »men gik mænd og kvinder derud og sad, hvor de fik en liden skammel at sidde og høre prædiken«, og ifølge præsteindb. 1755 blev af provsten hr. Johs. Berendts [Berndes 1566—71]⁴⁰ i dronning Dorotheas tid stolene skiftet og uddelt til boelsmænd og deres kvinder, »Item i det Norre Capell«. — Stolestaderegistret 1806³¹ nævner 49 stole i »den gamle kirke«, 22 i syd og 27 i nord, endvidere 21 stole i nordre kapel (10 i vest, 11 i øst), 9 i den nye kirkes »kvindekapel«, 16 i den nye kirkes »karlekapel« og endelig den nye kirkes mandsstader, i alt 18.

†*Monstransskab*, se †monstrans p. 2414.

Pulpitur i vest 1875, leveret af C. Jacobsen, med opgang fra tårnrummet; egetræsmalet 1878²⁵. 1889 er der tale om en udvidelse af pulpituret, således at der kan blive plads til et sangkor¹⁴.

E. M. 1959

Fig. 12* Lysabild. Dåbsfad (p. 2415).

Orgel 1878, leveret af Furtwängler & Söhne, Elze, Hannover²⁵, med 15 stemmer. Nygotisk façade. På vestpulpituret. Allerede 1686 har kirken haft †*orgel*, idet regnskaberne omtaler reparation af en dør til våbenhuset og en til orgelhuset¹⁵. Dette orgelhus må være identisk med det p. 2408 omtalte nordkapels østre halvdel. 1863 udtaler en synsforretning, at et orgel formentlig bedst vil kunne opstilles ved vestgavlen²³.

Pengebøsse, nyere, af messing. Meldal³ omtaler en 1738 anskaffet †*pengeblok* med tre vældige hængelåse. Solgt 1829.

Klingpung, nyere, med ottekantet skaft og rød fløjlspose med applicerede galoner. På skibets østligste pille. I brug.

Salmenummertavler, 10, med udsavet topstykke, til metalnumre, blåmalede med bladdekoration (nyere). Den ene af tavlerne er »vendt«, idet den nuværende bagside har falske til skydenumre.

Præsterækketavler bestående af tre små, ens, bag på altertavlen sømmede kobberplader (8 × 13,5 cm) med graveret skriveskrift.

†*Præstemalerier*. Ifølge Meldals krønike nedtoges og skænkedes o. 1805 »til Martin Egbergs datter, provstinde Villeius, en del portrætter i legemsstørrelse af de ældre præstefamilier, der hang i kirken, men af ælde og fugtighed var meget beskadigede. Ikkun det bedst vedligeholdte af hine malerier, forestillende provst Petrus Conradi med hustru og 6 børn, malet 29. september 1657

i provstens 60. år, hvis symbolum »Sursum Corda« (»hjerterne opad«) er anbragt herpå, forblev i kirken og opstilledes over den inderste kirkedør.

Lysekroner. Tre meget store af støbejern, skænket 1902 (kronik), til petroleum, (nu med elektrisk lys) hænger i søndre sideskib, to nyere af malm (Ej-bye, Odense) anskaffedes 1922 og ophængtes i det »gamle« skib.

Sejerværker. 1) Ifølge støbejernsplade med reliefbogstaver på urhuset: »Skjaenket til Lysabild Kirke d. 1. Oktober 1909 af P. Svensens Enke i Sarup«; urskiver i syd, nord og vest. 2) Fra sidste halvdel af 1600'rne⁴¹, med volutbøjler i jernrammeværkets hjørner (kun to bevaret), står i rusten tilstand i klokkestokværket. 1728 gjorde Jørgen snedker i Lysabild huset til lodderne, men først 1731 blev værket indkapslet i et urhus til beskyttelse mod støv og snavs⁵. 1782 var der ingen ydre viser eller skive til »slaguret«³⁰, der 1785 flyttedes op på det øvre loft og forsynedes med skive og viser³.

Klokker. 1) 1623. »Anno Domini 1623 pastore Petro Conrado senioris Petri filio symb. sursum corda. M. M. W. F. [Magister Michel West/al (Rostock)]«⁴², (»i Herrens år 1623 da Peder Conrad, søn af den ældre Peder — valgsprog: hjerterne opad — var præst, mester M.W.«). Tvm. 104 cm. Afleveret til krigsbrug 1917, kom kun til Hamborg, hvorfra den senere blev givet tilbage til kirken.

Om denne klokke skriver præsteindb. 1755, at den havde en meget slet lyd, og tilføjer: »... der fortælles, at Støberen mærckede, da Metallet skulde løbe, at der var ikke nock til Formen at fylde, og derfor løb hand ind i Præstens Huus og tog Jerngryder, Kobbertøj og Tinn og kastede det i Smeltningen.«

2) 1706, støbt af Conrad Kleimann. »Benedictione Salvatoris patri Jesu Christi ejusque gratia regnante Friderico quarto campana haec renovata est et fusa fusura sonum ad congregandas conciones et preces sacras sumptibus coetus Lysabellensis anno MDCCVI — Conrad Kleiman aus Lübeck me fudit. Soli Deo gloria«; meningen med den lidt uheldigt affattede indskrift synes at være: »Ved vor frelser og fader, Jesu Kristi velsignelse og ved hans nåde er denne klokke under Fr. IV.s regering blevet fornyet — og har ved omstøbning fået sin klang til at samle menigheden til hellige bønner — på Lysabild menigheds bekostning år 1706. C. K. fra Lübeck støbte mig. Gud alene æren«. Symmetrisk ordnede blade, blomster m. m. som frise og akantusbladrække på slagringen. På legemet desuden Frederik IV.s kronede monogram. Tvm. 135 cm. — 1623 blev begge ÷klokker omstøbt af Hans Jepsen, da de var sønder og aldeles ubrugelige¹⁵. — 1609⁴³, 1617⁴⁴ og 1623⁴⁵ lånte kirken penge af Tandslet, Ketting og Nordborg kirker til klokkestøbning.

÷*Klokke*, overladt Asserballe, se p. 2451.

Korklokke, se p. 2415.

Klokkestol 1646, af eg, til to klokker, overligger båret af lodrette stolper med dobbelte skråstivere, midtstolpens yderste skråbånd tilhugget som trappe. I

overliggeren fordybede versaler: »Anno 1646 den 18. avg. Johannes Johannis Flensbvirgensis Holsati«. Ny ophængning. Tre gamle vuggebomme er bevaret i klokkestokværket⁴⁶.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) O. 1833. »Martin Reenberg Meldal, fød i Atzerb. d. 26. Febr.

1794, Pr. i Lysabel d. 2. Dec. 1821, gift d. 19. Iunii 1822, død d. 18. Nov.

[1833]⁴⁷. Lysgrå kalksten, 178 × 110 cm, med reliefversaler i forsænkede retkantfelter, der har kvartrosetter i hjørnerne; i et nedre felt med »frisefyldning« mindeord med fordybet kursiv. Rejst (1925) i tårnrummet.

2) O. 1840. »Iørgen Andersen, født 1.

September 1775, død den 16. Marts 1840,

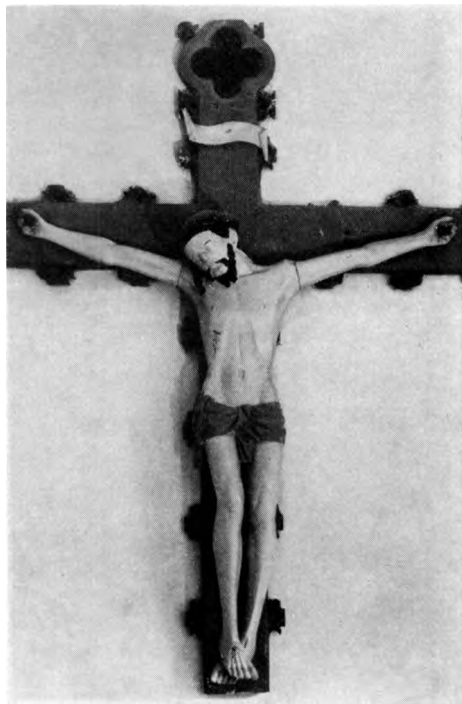
Forpagter paa Gunstrup i 20 og paa Kecknisgaard i 6 Aar«. Mindevers. Hvidgrå kalksten, 163 × 100 cm, med gravskrift (reliefskriveskrift) og mindevers (fordybet skriveskrift). Op ad kirkegårdsdiget mod vest.

3) O. 1880. Claus Fr. V. Bendz, sognepræst, f. 1813, d. 1880. Omtrent som nr. 1 og ved siden af denne.

†*Begravelser.* Ifølge Meldals sognekronike ligger alle sognepræster indtil 1780 begravet i koret og alle degne indtil 1802 i tårnet. 1731 blev amtsskriver Petersens lig nedsat i præsternes begravelse, hvor hans hustru tidligere var nedsat⁵. 1684/86 betalte Hans foged på Kegnæsgård for en begravelse i tvåbenhus¹⁵.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1864. Niels Peter Iensen af Hjørring amt og Hans Andersen af Præstø amt, døde på »Lazarethet i Lysabild« 14. og 15. marts 1864. Sat af Lysabild sogns beboere. Marmorplade i granit, kronet af marmor-kors. Sydvest for tårnet⁴⁸.

2) 1922. For 66 faldne i krigen 1914—18. I kirkegårdens sydøsthjørne⁴⁹.

E. M. 1959

Fig. 13. Lysabild. Korbuekrucifiks (p. 2416).

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Lysabild præstearkiv: Bd 4. 1620—1876. Forskellige korrespondancesager. 1683—1870. Sager vedr. kirkebygningen. — Ca 1. 1786—1816. Kirkeregnskaber. — D. 1869—94. Forhandlingsprotokol for Lysabild kirkeforstanderskab og kirkekollegium. — H 1. 1832—1920. Lysabild sognekronike [optager både præsteindberetningen 1755 og Meldals »Forsøg« etc., se ndf.]. — H 4. 1854—61. Konzeptbog for pastor Bendz. — PI 14. 1806. Stolestaderegister. — *Sønderborg provstearkiv (efter 1879):* 1879—1919. Sager ang. de enkelte sogne. Ketting, Lysabild. — *De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel, C IV:* nr. 113. 1719—1851. Lysabell, Kirchensachen. — 114. 1837—44. Lysabell, Kirchhof. — *Augustenburg kirkeinspektorat:* 1691—1741. Lysabild kirkeregnskabsbog. — 1745—1802. Kirkeregnskaber og kirkeregnskabsbilag. — *Biskoppen over Als og Ærø:* Sager ang. de enkelte sogne. 1649—1864. Ketting, Lysabild og Nordborg. — *Fyns bispearkiv:* 1587—1691. Lysabild kirkeregnskabsbog. — *Sønderborg amtsarkiv:* Sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirkesager). 1869. Lysabiller Kirchenbau m.m. — *RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Departement. 1848 ff. Kirkesager:* Kirkeregnskabsbøger for Als og Ærø stift 1692—1860. Lysabild Kirkis Protocol 1691—1860. — *Ærø-Als stift. 1847—59.* Kirkeregnskaber for Lysabild-Notmark. — *Rtk. Revid. rgsk. Kirkeregnskaber:* 1662—74. Nyborg provstis kirkeregnskaber. — *Kgl. Bibl.:* Præsteindberetning til Thurah 1755. — Pastor Knudsens Saml., i Ny kgl. saml. 2683, 4:0. Bd. XVI. Forsøg til en med topografiske bemærkninger forsynet kronike for Lysabell sogn, begyndt 1832 af M. R. Meldal. [Heri ældre optegnelser, fra beg. af 17. årh., afskrevne efter sognepræst Westi Eegbergs [1729—78] notater]. — *Ved embedet:* Håndskrevet kopi af Meldals »Forsøg ...« etc., se ovfr. — *Gemeinde-Chronik der Kirchengemeinde Lysabell.* — Kirkeklokkecirculære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudihansen 1910, J. Raben 1925 (kalkmalerifund i våbenhus, med skitse), P. Kr. Andersen 1944 (inventar), Egmont Lind 1949, 1952 f. (undersøgelse af kalkmalerier). — Under søgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke og Knud J. Krogh 1959.

Personalhistoriske Uddrag af M. R. Meldals »Kronike for Lysabell Sogn« ved H. F. Rørdam, i Personalhist. Tidsskr. II, 1881, p. 10—39. — Haupt II, 407 ff. — J. Raben: Lysabild Kirke og Minder fra Sognet, i Fra Als og Sundeved, Sønderborg 1943, XXI. hefte, p. 6 ff. — Samme, i Den nordslesvigske Kirke II, 401 ff.

¹ Præsteindb. til Thurah 1755. ² P. Kierkegaards oversættelse 1881, p. 278 f. (II, 13); jfr. Annales Episcoporum Slesvicensium ... a Johanne Adolpho Cypræo, Slesuicensi. Køln 1634, samt [pastor, dr.] Jensen: Ueber Wallfahrten, i Schleswig-Holsteinscher Volkskalender für 1847, Altona. ³ Meldals »Forsøg ...« etc. ⁴ Raben p. 6 ff. refererer en række sagn, når det p. 9 siges, at kirken har hørt under Slesvig stift, er det at drage en for vidtgående slutning af, at kapitlet besad jordegods i sognet. I 1400-tallet hedder det da også positivt, at sognet lå under Odense (SRD VII, 383). Derimod er der grund til at opfatte denne godsbesiddelse, såvelsom Valdemar Atterdags erhvervelse af Kegnæs 1373 (der dengang hørte til sognet; De ældste danske Archivregistraturer I, 1854, p. 1) som vidnesbyrd om den betydning, sognet havde. ⁵ Fyns stiftsøvrighed: 1708—41. Alsø kirkers regnskaber. Lysabild kirkes rgsk. ⁶ Rørdam p. 12 f.; sml. Personalhist. Tidsskrift 2. rk. II, 293 og RA. Fynske reg. 1660—70 fol. 112 nr. 20. ⁷ De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel, C IV: nr. 88. 1670—1846. Das herzogl. Patronatsrecht. ⁸ Raben p. 32. ⁹ Jfr. Raben p. 6 ff. og Danske Sagn III, 1931, p. 54 og 56. ¹⁰ Sjy-Aarb. 1942, p. 195. ¹¹ Jfr. skrivelse af 29. juni 1843 fra danske kancelli til det slesv.-holst.-lauemb. kancelli (RA. Tyske kancelli. I. A. S. H. L. Canc. D. 166. Als og Ærø bispedømme. Sager vedr. de enkelte sognekald på Als. 1740—ca. 1848. Lysabild). ¹² De augustenburgske godser etc. nr. 114. 1837—44. Lysabell, Kirchhof. ¹³ Det må næv-

nes, at der i forbindelse hermed langs indersiden af kirkegårdsmuren blev gravet en drængrøft, der var ca. 2 m dyb og af en tilsvarende bredde foroven, mens bredden på bunden kun var ca. 0,6 m.¹⁴ Lysabild præstearkiv: D. 1869—94. Forhandlingsprotokol etc.¹⁵ Fyns bispearkiv: 1587—1691. Lysabild kirkeregnskabsbog.¹⁶ Augustenborg kirkeinspektorat: 1691—1741. Lysabild kirkeregnskabsbog.¹⁷ Sønderborg amtsarkiv: Sager etc. 1869. Lysabiller Kirchenbau m.m.¹⁸ RA. Tyske kancelli. I. A. A.: (—1670). 98 II. 1567—91, 1609. Akter vedr. forhandlinger med enkedronning Dorothea og Hans d. Y. om den gejstl. jurisdiktion på Als og Ærø.¹⁹ 1720 nævnes renden mellem de to tage (note 5).²⁰ Nævnt i kalkmaleriindberetn. 1953, men det er ikke muligt at skimte nogen tilmuring i murens østside.²¹ Nævnt i kalkmaleriindberetn. 1953.

²² Als sønder herreds provstearkiv: 1671—1879. Kirkelige sager ang. de enkelte sogne.

²³ Augustenborg kirkeinspektorat: 1855—80. Kirkebygningerne, kirkeinventaret og kirkegårdene.²⁴ Augustenborg kirkeinspektorat: 1745—1802. Kirkergsk. og -bilag.

²⁵ Augustenborg kirkeinspektorat: 1747—1885. Kirkergsk. og kirkeregnskabsbøger.

²⁶ LA. Åbenrå. Fyns bispearkiv: 1587—1785. Alsø hrdr.s breve.²⁷ VII, 434.²⁸ Meldals sognekronike nævner, at der på det Baselske kirkemøde blev tiltænkt domkirken i Slesvig et nyt spir svarende til Lysabild eller Kotzenbüll (Kr. Eidersted).²⁹ Ifølge sognekroniken er højdeforskellen kun ca. fem alen.³⁰ De augustenburgske godser etc. nr. 113. 1719—1851. Lysabell, Kirchensachen.³¹ Lysabild præstearkiv: H 14. 1806. Stolestaderegister.³² LA. Åbenrå. Fyns bispearkiv: 1718—38. Synsforretninger over kirker m.m. på Alsø.³³ Aflev. fra Kiel C III 6 (Als bispedømmes visitatorsager) nr. 561.³⁴ Håndværkerkvitteringer for arbejdet med altertavlen (note 24).³⁵ I pastor Meldals optegnelser (note 3) betegnet som en vellykket kopi efter altermaleriet (der tilskrives Rubens) i Kalmar domkirke. Ifølge »Sveriges kyrkor« II, 323 anses maleriet her (spejlvendt i forhold til Lysabild) for at være et værk af hofmaleren David von Krafft (1665—1724). Formentlig går de to malerier tilbage på samme forlæg.³⁶ Jfr. Rørdam p. 30.³⁷ Sønderborg provstearkiv (efter 1879): 1879—1919. Sager etc.³⁸ SJy-Aarb. 1942 p. 170, efter »Knudsen«, måske den kapellan Chr. K., der ifølge en påskrift på titelbladet har revideret afskriften af Meldals sognekronike, i kirkens eje.³⁹ RA. Min. f. Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Dept. 1848 ff. Kirkesager etc. Lysabild Kirke Protocol 1691—1860.⁴⁰ Arends p. 37.⁴¹ Tidligst omtalt 1691 (note 16).⁴² Jfr. klokkerne i Horslunde, nr. †3 fra 1619 (Maribo amt p. 559) og Vordingborg Vor Frue, fra 1617 (Præstø amt p. 187).⁴³ LA. Åbenrå. Augustenborg kirkeinspektorat: Kirkeregnskabsbog for Tandslet 1550—1691.⁴⁴ Ketting præstearkiv: Ca 1. 1551—1673. Kirkeregnskabsbog.⁴⁵ Nordborg præstearkiv: Ca 1. 1587—1733. Kirkeregnskabsbog.

⁴⁶ Soldaternavne fra treårskrigen indskåret i bjælke under klokkerne, se Raben p. 19.

⁴⁷ Jfr. Raben p. 30.⁴⁸ Kriegergrave p. 137.⁴⁹ Raben p. 36 ff.⁵⁰ Det tredje ciffer er usikkert; en lidt ujævn streg ved dets fod kan muligvis tages for det nederste af et 2-tal; men dateringen til 1678 synes bedst stemmende med fadets ornamentik.